

Kurs logiki: lekcja 22. Istota definicji: przesunięcie kategoryjalne i błędne koło definicyjne

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Animacja](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: św. Tomasz z Akwinu, *Traktat o roztropności*, tłum. W. Galewicz, s. 51,2.

Kurs logiki: lekcja 22. Istota definicji: przesunięcie kategoriałne i błędne koło definicyjne

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Znasz powiedzenie „co ma piernik do wiatraka”? Wypowiadamy je, gdy ktoś, chcąc nam coś wyjaśnić albo do czegoś przekonać, nagle, w mniej lub bardziej oczywisty sposób, zaczyna mówić na zupełnie inny temat. Jeśli omyłka jest łatwa do wychwycenia, a nadto nieświadoma, to pół biedy. Zwracamy mu na to uwagę, po czym spodziewamy się należytej korekty. Gorzej, jeśli to nie jest omyłka, lecz celowe działanie, by nas zwieść. Zabieg ten jest w takich przypadkach niełatwy do wychwycenia. W definiowaniu często przyjmuje postać błędu określanego mianem „przesunięcia kategoriałnego”. Jemu i jeszcze jednemu uporczywemu błędowi definicyjnemu przyjrzymy się w dzisiejszej lekcji.

Twoje cele

- Poznasz dwa bardzo częste błędy definicyjne: błędne koło i przesunięcie kategoriałne.
- Zrozumiesz wszechstronność zastosowania znajomości tych błędów oraz sposobów ich unikania.
- Poćwiczysz rozpoznawanie i naprawianie definicji zawierających te błędy.

Metoda św. Tomasza z Akwinu

W *Sumie teologicznej* św. Tomasz pokazywał, że nasze problemy ze zrozumieniem świata wynikają w znacznym stopniu z błędnego użytku, jaki czynimy z naszych pojęć. Czy zgodzisz się, że jeśli zacniemy doprecyzowywać terminy, jakich używamy, może się to tylko przyczynić do usprawnienia naszej komunikacji i polepszenia rozumienia świata?

Źródło: domena publiczna.

Jednym z najważniejszych **teologów** średniowiecznych jest św. Tomasz z Akwinu (1225-1274). Uważany jest on dzisiaj za najwyższy autorytet w Kościele katolickim. Główną jego zasługą było, że stworzył wszechstronną i szczegółową syntezę wiary i rozumu, dogmatyki religijnej i wiedzy filozoficznej – całość tę w sposób spójny logicznie przedstawił w słynnej *Sumie teologicznej*, dziele liczącym kilka tysięcy stron. Tekst *Sumy* podzielony jest na Kwestie, a te na Artykuły, każdy uporządkowany logicznie w ten sposób, że w każdym Artykule św. Tomasz podaje dla omawianego w nim zagadnienia rozbieżne rozstrzygnięcia przekazywane przez tradycję w postaci Pisma Świętego, autorytetów kościelnych i filozoficznych. Następnie uzgadnia rozbieżności, wyjaśniając, filozoficznie lub teologicznie, że jedno z ujęć było niepoprawne na skutek jakiegoś błędu czy nieporozumienia.

Bardzo często błędem tym jest

przesunięcie kategoriale. Rozpatrzmy to teraz na przykładzie, sięgając do *Traktatu o roztropności* (fragmentu *Sumy*), a w nim do kwestii 51, w której podejmowany jest temat ebulii (gr. dobry namysł). W artykule pierwszym tej Kwestii, św. Tomasz podejmuje ważne zagadnienie statusu etycznego umiejętności dobrego namysłu. Pyta mianowicie, czy umiejętność ta jest cnotą etyczną. Do rozważenia tego zagadnienia przystępuje, zaczynając, jak zawsze, od trudności, tj. od świadectw zaprzeczających pozytywnej odpowiedzi na postawione pytanie. Czytamy zatem:

((św. Tomasz z Akwinu

Traktat o roztropności

Wydaje się, że ebulia nie jest cnotą.

1. Augustyn, w księdze „O wolnej woli” powiada bowiem: „Nikt nie robi złego użytku z cnot”. A przecież z ebulii, która jest dyspozycją

do dobrego namysłu, niektórzy robią zły użytek: bądź to wynajdując zręczne środki w dążeniu do złych celów, bądź to urzeczywistniając dobre cele za pomocą grzesznych środków, jak gdy ktoś kradnie, aby dać jałmużnę. Tak więc eubulia nie jest cnotą.

Źródło: św. Tomasz z Akwinu, *Traktat o roztropności*, tłum. W. Galewicz, s. 51,2.

W dalszej części traktatu, podawszy dalsze trudności, św. Tomasz dowodzi jednak, że eubulia jest cnotą, jako główne wyjaśnienie podając:

((św. Tomasz z Akwinu

Traktat o roztropności

Do istoty ludzkiej cnoty należy, że dzięki niej działanie człowieka jest dobre. Swoistą własnością działania człowieka jest między innymi namyślanie się, będące pewnym badaniem dotyczącym [praktycznych] czynności, z których składa się życie ludzkie [...].

Źródło: św. Tomasz z Akwinu, *Traktat o roztropności*, tłum. W. Galewicz, s. 51,2.

Przechodząc wreszcie do wyjaśnienia trudności, św. Tomasz rozstrzyga sprawę następująco:

((św. Tomasz z Akwinu

Traktat o roztropności

1. Nie mamy do czynienia z dobrym sposobem namyślania się ani wtedy, gdy ktoś, namyślając się, wyznacza sobie zły cel, ani gdy do dobrego celu dochodzi złymi drogami. Podobnie w zakresie poznania teoretycznego nie mamy do czynienia z dobrym rozumowaniem, gdy ktoś wysuwa fałszywy wniosek, ani gdy wyciąga prawdziwy wniosek z fałszywych przesłanek, ponieważ nie używa właściwego terminu średniego. Dlatego oba te sposoby namyślania się nie są zgodne z istotą eubulii.

Źródło: św. Tomasz z Akwinu, *Traktat o roztropności*, tłum. W. Galewicz, s. 51,2.

Co właściwie robi tu św. Tomasz z Akwinu? Zastanówmy się chwilę. Wyobraźmy sobie, że ktoś powiada, iż umiejętność dobrego rozumowania nie jest czymś szlachetnym, bo może prowadzić do złych celów – możemy sobie przecież wyobrazić przemyślną kanalię. Za św. Tomaszem dostrzegamy pewien błąd w tym rozumowaniu – bierze się on mianowicie z dwuznaczności pojęcia „dobry”. Dla niektórych słowo „dobry” odnosi się wyłącznie do kategorii etycznej: „dobry” znaczy tyle, co dobry etycznie. Dla innych jednak określenie „dobry” odnosi się także do kategorii działań skutecznych. Argument św. Tomasza zasadza

się więc na tym, że jeśli weźmiemy słowo „dobry” w znaczeniu etycznym (w kategorii etycznej), to dobry (etycznie) namysł nie może prowadzić do złych (etycznie) konsekwencji. Jeśli zaś ktoś rozpatruje „dobry” w znaczeniu skuteczności (w kategorii praktycznej), to dokonuje przesunięcia znaczenia definiowanego terminu z jednej kategorii do drugiej, co jest tu właśnie błędem, gdyż będąca przedmiotem definicji eubulia jest pojęciem z kategorii etycznej.

Jak już tu pisaliśmy, wiele analiz *Sumy teologicznej* ma podobną strukturę, to znaczy polega na usunięciu ryzyka przesunięcia kategoryalnego w kluczowych kwestiach dotyczących wiary, cnót i rozumienia świata.

Błędne koło definicyjne

Osobnym typowym błędem definicyjnym popełnianym przez osoby niedoświadczone jest błędne koło definicyjne. Występuje on w dwóch postaciach, bezpośredniej, stosunkowo łatwej do wykrycia, oraz pośredniej, którą znacznie trudniej rozpoznać. W klasycznej logice błąd ten określa się też łacińskim terminem *idem per idem*, co tłumaczymy jako „to samo przez to samo”. Polega on na tym, że wyrażenie będące przedmiotem definicji, umieszczone w członie definiowanym, pojawia się w jakiejś wersji także w członie definiującym, co sprawia, że definicja traci wartość wyjaśniającą.

Zacznijmy od przykładów oczywistych, gdzie błędne koło ma charakter bezpośredni. Rozpatrzmy definicję następującą:

Filozofia jest to dyscyplina wiedzy, która bada wypowiedzi filozoficzne oraz ich uzasadnienie.

Definicja ta nic nam niestety nie daje, gdyż termin, który ma być wyjaśniony, jest użyty jako część wyjaśnienia. Nie dowiadujemy się z niej, czym jest filozofia. O bezpośrednim kole definicyjnym mówimy wtedy, gdy w *definiens* wprost pojawia się termin definiowany. Natomiast pośrednie koło definicyjne pojawia się wtedy, gdy w ramach wyjaśnienia podajemy termin, który wymaga dalszego tłumaczenia, zawierającego termin pierwotnie definiowany. Mamy więc jakieś A (wyrażenie definiowane), które wyjaśniamy za pomocą wyrażenia B, które następnie tłumaczymy za pomocą wyrażenia A. Rozpatrzmy to na przykładzie.

Filozofia to pewien szczególny typ literatury, niefabularny i para-naukowy. Jego para-naukowość polega na tym, że w literaturze tej rozważa się nieweryfikowalne empirycznie tezy o charakterze filozoficznym.

Pierwsze zdanie podaje wyjaśnienie, które może wydawać się albo niejasne, albo zbyt szerokie (nie każda para-naukowa książka ma charakter filozoficzny), toteż potrzebne jest dalsze doprecyzowanie. To ostatnie zawiera jednak termin pierwotnie definiowany, co prowadzi do błędnego koła. Pośrednie błędne koło definicyjne może być bardzo rozbudowane, mając na przykład strukturę następującą: termin A definiujemy za pomocą terminu B, zaś B za pomocą terminu C, C za pomocą D, wreszcie D za pomocą A. Niekiedy więc, żeby wychwycić ten błąd, potrzebujemy dużej czujności.

Zasada dwudziesta czwarta: nigdy nie używaj wyrażeń, które wyjaśniasz, do ich wyjaśniania.

Słownik

definiendum

(łac. to, co definiowane) człon definiowany w definicji

definiens

(łac. to, co definiuje) człon definiujący w definicji

idem per idem

(łac. to samo przez to samo) inaczej błędne koło definicyjne, czyli wyjaśnienie, w którym, na jakimś jego etapie, termin wyjaśniany pojawia się jako część wyjaśnienia

teologia

(gr. *theós* – bóg, *lógos* – słowo, nauka) dyscyplina wiedzy, rozwinięta na gruncie chrześcijaństwa, pierwotnie badająca i wyjaśniająca naturę Boga i jego stosunek do świata, później zaś rozwinęła się do postaci metodycznej objaśniania (za pomocą analiz filozoficznych i logicznych) objawionych dogmatów

Animacja

Przesunięcie kategoryjne

Polecenie 1

Zapoznaj się z animacją, a następnie podaj własny przykład przesunięcia kategoryjnego.

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DcyZZ39M0>

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Nagranie filmowe lekcji pod tytułem *Zasada formułowania definicji*.

Polecenie 2

Popraw podany przez siebie przykład tak, aby nie zachodził błąd przesunięcia kategoryjnego.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Jakiego rodzaju błąd definicyjny leży u podstaw krytykowanego przez św. Tomasza przekonania, głoszącego, że *eubulia* nie jest cnotą?

- *Ignotum per ignotum*.
- *Idem per idem*.
- Przesunięcie kategoryjne.
- Definicja za szeroka.

Ćwiczenie 2

Przesunięcie kategoryjne charakteryzuje między innymi to, że...

- zakres *definiens* jest szerszy niż zakres *definiendum*.
- zakres *definiens* w ogóle nie pokrywa się z zakresem *definiendum*.
- zakres *definiens* tylko częściowo pokrywa się z zakresem *definiendum*.
- *definiendum* zawiera informacje nieistotne z punktu widzenia funkcji definicji.

Ćwiczenie 3

Wskaż wyjaśnienie lub wyjaśnienia zawierające błąd przesunięcia kategoryjnego.

- Kolor czarny to tyle, co czarna rzecz.
- Logika to sposób myślenia opierający się na regułach poprawnego wnioskowania.
- Wynik dodawania to kolor zielony.
- Mecz piłkarski to radość z oglądania zmagania sportowych dwóch drużyn.

Ćwiczenie 4

Wskaż poprawne dokończenia zdania.

Błędne koło definicyjne określa się także mianem *ignotum per ignotum/ tabula rasa/ idem per idem/ non sequitur*.

Ćwiczenie 5

Jaki rodzaj błędu zawiera poniższa definicja?

Definicja: empiryzm

stanowisko głoszące, że wszelka wiarygodna wiedza ma charakter empiryczny.

Zmień to wyjaśnienie na takie, które nie zawiera tego błędu.

Ćwiczenie 6

Uzupełnij poniższe zdanie w taki sposób, żeby w efekcie powstało wyjaśnienie (definicja) o charakterze równościowym. Następnie zaproponuj dwie błędne wersje tego wyjaśnienia, z których jedna będzie przesunięciem kategoryalnym, a druga błędnym kołem definicyjnym.

Charakter człowieka jest to zbiór {}

Ćwiczenie 7

Przejrzyj dowolną encyklopedię, na przykład encyklopedię PWN. Wskaż przykłady trzech podanych w niej wyjaśnień, które mogłyby, za sprawą drobnego błędu, przyjąć postać przesunięcia kategoryalnego lub błędnego koła. Na czym ten błąd musiałby polegać?

Ćwiczenie 8

Wzorując się na metodzie św. Tomasza z Akwinu, przedstaw analizę (w tym możliwego błędnego rozumienia) jakiegoś dowolnego aspektu działania szkoły jako instytucji.

Dla nauczyciela

Autor: Katarzyna Maćkowska

Przedmiot: Filozofia

Temat: Kurs logiki: lekcja 22. Istota definicji: przesunięcie kategorialne i błędne koło definicyjne

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kultura logiczna.

4. Definicje jako środek uściślenia myśli i mowy: typy definicji, kryteria poprawności definicji, problem perswazyjności definicji. Uczeń:

3) określa, które z warunków poprawności łamie określona definicja, i usuwa znalezione wady (nieadekwatność, niezrozumiałość definiensa, ignotum per ignotum, błędne koło);

4) identyfikuje perswazyjny komponent przykładowych definicji.

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele lekcji (językiem ucznia):

- Poznasz dwa bardzo częste błędy definicyjne: błędne koło i przesunięcie kategorialne.
- Zrozumiesz wszechstronność zastosowania znajomości tych błędów oraz sposobów ich unikania.
- Poćwiczysz rozpoznawanie i naprawianie definicji zawierających te błędy.

Cele operacyjne. Uczeń:

- poznaje dwa bardzo częste błędy definicyjne: błędne koło i przesunięcie kategorialne;
- rozumie wszechstronność zastosowania znajomości tych błędów oraz sposobów ich unikania;
- ćwiczy rozpoznawanie i naprawianie definicji zawierających te błędy.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda;
- telefony z dostępem do internetu.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Nauczyciel prosi uczniów o przeczytanie dowolnego wybranego fragmentu *Sumy teologicznej* św. Tomasza z Akwinu, ale takiego, w którym św. Tomasz dostrzega i usuwa błąd przesunięcia kategoryjnego.

Faza wprowadzająca:

1. Podanie tematu i celu lekcji.
2. Nauczyciel prosi wybranych uczniów o komentarz do lektury (praca domowa), w szczególności dopytuje o metodę, za pomocą której św. Tomasz rozstrzyga trudności. Nauczyciel komentuje spostrzeżenia uczniów, naprowadzając ich na błąd przesunięcia kategoryjnego.

Faza realizacyjna:

1. Uczniowie zapoznają się z treścią e-materiału. Nauczyciel komentuje najważniejsze punkty, upewniając się, czy uczniowie dobrze je rozumieją.

2. Nauczyciel dobiera uczniów w trójki. Każda trójka ma za zadanie ułożyć definicję, która jest albo poprawna, albo zawiera sprytnie zakamuflowany błąd przesunięcia kategoryjnego lub błędne koło definicyjne.
3. Nauczyciel prosi kolejne trójki o przedstawienie wyników swojej pracy, podczas gdy zadaniem reszty klasy jest wskazanie, czy wyjaśnienie istotnie zawiera błąd i na czym on polega. Nauczyciel komentuje efekt każdego takiego dochodzenia.
4. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Uczniowie dobierają się w pary i wykonują ćwiczenia 1-4. Następnie konsultują swoje rozwiązania z inną parą uczniów i ustalają jedną wersję odpowiedzi.
5. Uczniowie wykonują ćwiczenia nr 5-8. Nauczyciel sprawdza poprawność wykonanych zadań, omawiając je wraz z uczniami.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel wyświetla na tablicy temat lekcji i cele zawarte w sekcji „Wprowadzenie”. Wspólnie z uczniami poddaje refleksji proces dydaktyczny: czego się uczniowie nauczyli, czy osiągnęli założone cele?
2. Wszyscy uczniowie podsumowują zajęcia, zwracając uwagę na nabyte umiejętności.

Praca domowa:

1. Uczeń ma za zadanie znalezienie obszaru doświadczenia lub wiedzy, w których współcześnie może często dochodzić do przypadków przesunięcia kategoryjnego. Dlaczego tak jest?

Materiały pomocnicze:

- Silberman M., *Uczymy się uczyć*, Gdańsk 2005.
- Walczak P., *Metody aktywizujące w nauczaniu filozofii*, w: „Analiza i egzystencja” 10 (2009).

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Uczniowie zapoznają się z multimedium w sekcji „Animacja” i przygotowują do niego pytania. Następnie zadają je sobie nawzajem, sprawdzając stopień przyswojenia jego treści.